

Берестень Ю.В.

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

**ДО ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ВИЩОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОСВІТИ НА
КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Висвітлені окремі аспекти становлення вищої сільськогосподарської освіти на прикладі проекту губернських земських установ щодо відкриття при Катеринославському вищому гірничому училищі сільськогосподарського відділення.

Ключові слова: Катеринославська губернія, вища сільськогосподарська освіта, земства.

Освещены отдельные аспекты становления высшего сельскохозяйственного образования на примере проекта губернских земских учреждений об открытии при Екатеринославском высшем горном училище сельскохозяйственного отделения.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, высшее сельскохозяйственное образование, земства.

The separate aspects of becoming of higher agricultural education are lighted up on the example of project of province земских establishments about opening at Ekaterinoslav higher mountain school of agricultural separation.

Keywords: Ekaterinoslav government, higher agricultural education, zemstvos.

Вища освіта є одним із головних соціальних інститутів суспільства, який не тільки чітко окреслює наявний стан розвитку соціально-економічної системи, але й віддзеркалює особливості формування ринку праці, специфіку процесу професійної диференціації на відповідному етапі розвитку соціуму.

Проблеми дослідження особливостей становлення системи середньої та вищої професійно-технічної освіти Придніпровського регіону на початку ХХ століття посідають вагоме місце в сучасному історіографічному процесі, який зосереджує свою увагу, здебільшого, навколо питань щодо визначення ролі та місця освіти в соціокультурному та економічному просторі краю. Зокрема, в загальному контексті викладу історіографічного доробку варто відзначити наукові розвідки Г. Лопатіна, В. Мирончука, В. Ткаченка, Є. Степанович, С. Волотковського, О.Б. Шляхова, О.В. Дриганюк, Г.Шевчук, Р. Марутян, Л. Прокопенко, М. Антощак, А.Лободи, де змістовно

проаналізовано окремі аспекти формування системи середньої та вищої технічно-професійної освіти на теренах Катеринославської губернії [4; 17; 16; 2; 21; 19; 5; 11; 1; 3].

Попри набутий наукової спільнотою значний інтелектуальний доробок у даній царині, питання становлення вищої сільськогосподарської освіти на початку ХХ століття в Придніпровському регіоні не знайшли докладного висвітлення в сучасній історіографії. Дана ситуація зумовлена як вузькістю та фрагментарністю джерельної бази, її дисперсним розпорошенням по різних архівосховищам пострадянського простору, так й традиційною зосередженістю науковців на дослідженні навчально-виробничої діяльності вищих навчальних закладів, які готували спеціалістів для важкої промисловості. Відзначимо, що окремі аспекти формування системи вищої сільськогосподарської освіти на початку ХХ століття мають вагоме прикладне значення, беручи до уваги, адміністративно-господарчий досвід, набутий державними органами влади при їх практичному вирішенні.

В даній статті ми ставили за мету дослідити соціально-економічні особливості проекту земських губернських установ щодо інституційного становлення вищої сільськогосподарської освіти на теренах Катеринославської губернії на початку ХХ століття.

На межі ХІХ-ХХ століть Катеринославська губернія перетворилась на один із економічно розвинутих регіонів Півдня Російської імперії, який демонстрував високу динаміку розвитку промислової інфраструктури [20, с.52].

Індустріальне оновлення господарського механізму регіону, детерміноване появою нових галузей важкої промисловості, зумовило суттєві трансформації в соціальній структурі населення Катеринославської губернії, що призводило до поглиблення її професійної диференціації, яка супроводжувалась появою нових самодіяльних прошарків та груп, орієнтованих на активну участь в капіталістичному виробництві. В даний період з'являються нові суб'єкти економічної діяльності – капіталістичні промисловці, фінансисти та підприємці, інтенсивна господарська діяльність яких спричинила розбудову розгалуженої інфраструктури індустріального виробництва, формуючи на початку ХХ століття новий стиль економічного та суспільного життя в Придніпровському регіоні, створюючи необхідні засади для загального поширення інноваційних досягнень європейського сцієнтизму на всі компоненти виробничої та соціальної структури господарської системи.

На тлі динамічного поступу важкої промисловості, яка трансформувала господарське та соціальне обличчя губернії, сільськогосподарська галузь –

провідна за кількістю задіяних в ній працівників, демонструвала вкрай незначні темпи економічного зростання, залишаючись, за окремими локальними випадками, на периферії господарської модернізації регіону. Причини повільного економічного зростання аграрного сектору виробництва в даний період крилися, насамперед, в наявності старих пережитків кріпацтва, непослідовності та половинчастості адміністративних реформ царату в пореформеному аграрному секторі економіки, законодавчій консервації станового характеру соціальної організації російського суспільства, непропорційному характері розподілу наявного земельного фонду між різними категоріями сільськогосподарського населення, наявності системи дворянського землеволодіння, яка суттєвим чином обмежувала економічний потенціал місцевого селянства [7, с.66-67]. Значне уповільнення темпів зростання сільського господарства спричинили й наслідки економічної кризи 1900-1903 років, що посилила наявні структурні господарські та соціальні диспропорції в промисловості та пореформеному селі Катеринославської губернії [8]. В даний період на різних рівнях земської адміністрації відбувається докладне обговорення нагальних гострих проблем сільськогосподарської галузі та розробляється покрокова програма невідкладних адміністративних заходів, що ставили за мету мінімізацію руйнівних наслідків економічної кризи в аграрному секторі місцевого господарської системи.

Відзначимо, що однією з головних причин економічної стагнації більшості селянських господарств в даний період була законодавче прописана грабіжницька система викупних платежів, що позбавляла селян вкрай необхідних обігових коштів, знекровлюючи їх в фінансовому плані та не залишаючи необхідних резервів для подальшого господарського розвитку. В негативний спосіб впливала на даний процес й інституційна нерозвинутість фінансових установ дрібного кредиту, діяльність яких лише частково компенсувала селянам фінансові втрати обігових коштів [18; с.53-61]. В цілому, в сільському господарстві регіону зберігалось домінування архаїчних виробничих та соціальних практик, що значно пригальмовували процес нагальних соціально-економічних перетворень в пореформеному селі.

Серйозною перешкодою на шляху загальної модернізації сільськогосподарського виробництва був хронічний брак спеціалістів з вищою аграрною освітою, ознайомлених з специфічними особливостями господарювання в степовій зоні, що унеможлиблювало реалізацію швидкого сценарію переходу більшості селянських та поміщицьких господарств галузі на капіталістичні рейки аграрного виробництва, продукуючи його подальше відставання від провідних галузей промисловості.

Зауважимо, що в Катеринославській губернії завдяки законодавчим ініціативам російського царату, губернських та повітових земських установ в останні десятиліття XIX століття були закладені адміністративні підвалини щодо формування системи початкової та середньої сільськогосподарської освіти. Зокрема, в різних повітах губернії впродовж даного періоду були створені та успішно функціонували початкові та середні навчальні заклади сільськогосподарської освіти: Гнедінська нижча сільськогосподарська школа I розряду, Верхньодніпровська середня сільськогосподарська школа та інші [1; 3; 5; 11; 17]. Проте, як з'ясувалося, освітянська діяльність даних навчальних закладів не задовольняла зростаючі потреби аграрного виробництва з огляду на незначну чисельність випускників та вузькопрофесійний характер їх фахової підготовки.

Загальноімперські наукові та освітні академічні установи вищої сільськогосподарської освіти, що успішно функціонували в Російській імперії: Петровсько-Розумовська землеробська й лісова академія (м. Москва), Ново-Олександрійський землеробський інститут (м. Пулави, суч. Польща) та агрономічне відділення Київського політехнікуму виявилися неспроможними швидко зреагувати на регіональні виклики економіки Півдня України, оскільки локальна зона степового господарства не входила, за невеликим виключенням, до складу пріоритетних напрямків їх науково-дослідної діяльності [6, С.8-9]. Дана обставина актуалізувала перед представниками адміністрації губернії, земськими посадовцями, місцевими товаровиробниками сільськогосподарської продукції питання про доцільність невідкладного створення регіонального вищого науково-дослідного та навчального осередку, який би не тільки зосередився на докладному вивченні нагальних економічних та агротехнічних потреб сільськогосподарського виробництва степової зони країни, але й забезпечив якісну підготовку кваліфікованих кадрів.

Актуальною лишалась й проблема наукового дослідження природи краю. Сучасні дослідники науки та природознавства другої половини XIX – початку XX століття відзначаючи цей факт, констатують, що «величезні терени Півдня Російської імперії до кінця XIX століття все ще лишалась недостатньо дослідженими в природознавчому відношенні» [14, с.31]. Дана обставина ставила перед вітчизняною сільськогосподарською наукою та освітою невідкладні практичні завдання, формуючи нагальні передумови для розгортання активних наукових досліджень природних багатств Придніпровського регіону з метою використання отриманих знань для оптимізації та раціоналізації господарської системи.

Доцільність нагального вирішення проблеми кадрового голоду в сільськогосподарській галузі неодноразово ставала предметом обговорення на різних рівнях й щаблях губернської адміністрації та земських органів місцевого самоврядування. Вже в 1902 році постановою Катеринославських губернських земських зборів було прийнято рішення щодо необхідності організації в губернії агрономічної служби, яка повинна була сприяти «покращенню та зміцненню загального стану сільського господарства та підвищенню реальної доходності землі» [6, с.7]. Масштабність господарських викликів, детермінованих економічною кризою, актуалізувало питання щодо швидкого впровадженні у життя комплексної програми невідкладних адміністративних заходів, загальна мета яких полягала в мінімізації її соціально-економічних наслідків: підвищення рівня товарності та платоспроможності селянських господарств, скорочення масового безробіття, зменшення темпів тотального зубожіння промислового та сільськогосподарського пролетаріату, який поступово починав усвідомлювати необхідність політичної боротьби за свої економічні інтереси та організаційної мобілізації навколо опозиційних царату політичних партій та рухів. Вже під час обговорення поточної ситуації в сільськогосподарській галузі та розробки програми практичних заходів щодо її поліпшення, починають лунає окремі пропозиції земських гласних щодо необхідності інтенсивної трансформації початкової та середньо професійної сільськогосподарської освіти, зміцнення її кадрового потенціалу, практичної орієнтації на вирішення цілої низки невідкладних виробничих потреб аграрної галузі. Загальна сутність адміністративних перетворень в даному напрямку, як це випливає з аналізу результатів обговорення проблем сільськогосподарської галузі, полягала у загальному розширенні мережі навчальних закладів початкової та середньої сільськогосподарської освіти, зміцненні її матеріально-технічної бази, змістовного збільшення загальної кількості контингенту учнівської молоді, зростання ролі та місця освіти у розв'язання поточних проблем аграрного виробництва [18, с.53].

Як свідчить аналіз звітів губернської земської управи та губернських земських зборів наприкінці XIX – початку XX століття в земських установах Катеринославської губернії в даний період сформувалися два підходи щодо визначення сталої стратегії розвитку сільськогосподарської освіти, кожен з яких ґрунтувався на оригінальному баченні земськими діячами та адміністрацією губернії відповідної тактики та стратегії вирішення даних проблем. Так, концептуальна сутність першого підходу полягала у еволюційному розвитку мережі початкових та середньо-професійних навчальних сільськогосподарських закладів, які з часом повинні були

трансформуватися в розвинені навчальні та науково-технічні центри середньо-професійної сільськогосподарської освіти з відповідною виробничою інфраструктурою та технічною базою, акумулюючи в процесі організації роботи певний науково-технічний та кадровий потенціал, який був здатний вирішувати по можливості локальні вузькопрофільні проблеми місцевого аграрного виробництва. За логікою такого підходу створення вищого навчального сільськогосподарського закладу повинно було відбутися тільки після завершення процесу розбудови мережі початкових та середньо-професійних сільськогосподарських училищ, що повинна була забезпечити його кваліфікованими спеціалістами обізнаними з специфікою регіонального сільськогосподарського виробництва.

Даний еволюційно-екстенсивний підхід домінував в адміністративній та організаційній практиці губерньського та повітового земств Катеринославської губернії з моменту відкриття перших нижчих навчальних закладів сільськогосподарської освіти в середині 80-х років XIX – до початку XX століття. Його існування було продиктовано місцевими соціально-економічними реаліями, зумовленими певними особливостями господарської системи регіону, яка в зазначений період демонструвала виразну тенденцію до поступового заповнення кадрового вакууму в місцевих господарствах та панських економіях спеціалістами-аграрниками нижньої ланки з відповідною вузькопрофільною професіоналізацією. Цілком очевидно, що такий адміністративний підхід певною мірою відповідав наявним умовам та рівню розвитку сільськогосподарської галузі останньої чверті XIX – початку XX століття. На межі століть дана модель організації сільськогосподарської освіти через зростання наукоємності сільськогосподарського виробництва та його широку механізацію, певною мірою вичерпала свій потенціал, оскільки не мала змоги в стислий термін задовольнити зростаючі потреби в спеціалістах з вищої освітою.

Господарська модернізація та динамічна індустріалізація виробничої системи регіону ставила перед виробниками сільськогосподарської продукції актуальне завдання з поглиблення інтенсифікації аграрного виробництва, підвищення рівня його товарності, що потребувало, зокрема, подальшої диференціації праці, зміщення господарської моделі в бік активного запровадження сучасних на той час наукоємних агрокультурних технологій, використання яких, в свою чергу, вимагало від сільськогосподарських працівників ґрунтовних теоретичних знань, широких евристичних дослідницьких навичок, які початкова та середньо професійна сільськогосподарська освіта априорі не могли надати своїм випускникам.

На наш погляд, саме ці окреслені тенденції в господарській траєкторії економічного розвитку регіону на початку ХХ століття спричинили поступове оформлення другого концептуального підходу в адміністративній діяльності земських установ, який умовно можна визначити як інтенсифікаційно-інноваційний. Його загальна сутність полягала у необхідності широкого запровадження інноваційної наукомісткої моделі організації сільськогосподарської освіти шляхом інституційного становлення вищого сільськогосподарського навчального закладу, який повинен був стати регіональним науково-технічним та педагогічним центром аграрної науки, стимулюючи своєю прикладною науково-дослідницькою та педагогічною діяльністю подальший інтенсивний розвиток аграрного виробництва, істотним чином впливаючи й на зростання мережі початкових та середньо-професійних навчальних закладів сільськогосподарської освіти, цілеспрямовано забезпечуючи останні високо кваліфікованими викладацькими кадрами.

Концептуальне становлення другого підходу в реалізації освітньої стратегії земських установ переконливо свідчить про наявність глибокого усвідомлення представниками земської губернської адміністрації, передових кіл наукової інтелігенції вагомості наукових знань для подальшого динамічного поступу сільськогосподарської галузі, намагання подолати відсталість архаїчних сільськогосподарських виробничих практик шляхом впровадження у виробництво сучасних технологічних досягнень європейського сцієнтизму. Реалії господарської системи регіону висунули на перше місце завдання організації в регіоні потужного науково-дослідного та педагогічного осередку вищої сільськогосподарської освіти, який би дозволив розв'язувати практичні господарські потреби аграрного виробництва, забезпечуючи останнє кваліфікованими працівниками.

Відзначаючи вагоме значення вищої сільськогосподарської освіти для подальшого економічного поступу регіону, земські управлінці з сумом констатували той факт, що « не має в нас, ані науково обізнаних людей, які працюють саме в наших умовах, не має й дослідного поля, де б у відповідності до даних отриманими з інших місць, ставилися б на строго науковій основі досліди культури сільськогосподарських рослин, не має в нас навіть такої установи як лабораторії з дослідження ґрунтів, – одним словом, не вистачає всього того, що приносить з собою вищий навчальний заклад» [6, с.8].

Ініціаторами створення спеціалізованого сільськогосподарського вищого навчального закладу виступили чиновники губернської земської управи на чолі з її головою М.В. Родзянко, повітові та губернські земські гласні, які в

силу своєї професійної діяльності буди добре обізнані з реальним станом справ в сільськогосподарській галузі, передові кола науково-технічної інтелігенції міста Катеринослава, які предметно усвідомлювали практичне значення сільськогосподарської освіти для подальшого поступу економічної системи регіону [6; 9, с.79-83]. Намагаючись в ефективний спосіб розв'язати проблеми кадрового забезпечення сільськогосподарського виробництва висококваліфікованими спеціалістами, насамперед, агрономами, брак яких істотним чином відчувався на регіональному ринку праці, представники катеринославської губернської земської управи розробили докладний проект, до роботи над яким залучили відповідних експертів з освітньої справи [6].

Зокрема, чиновники губернської управи запросили до розробки проекту відомого спеціаліста по неорганічній, фізичній та аналітичній хімії, випускника Санкт-Петербурзького та Казанського університетів, професора Катеринославського вищого гірничого училища Венедикта Вікторовича Курилова, який в той період обіймав ще посаду голови Катеринославського наукового товариства, що об'єднувало в своїх лавах провідних науковців, меценатів, адміністраторів, громадських та культурних діячів міста Катеринослава та губернії [14, с.32-33; 15, с.120]. Залучення професора В.В. Курилова до розробки проекту було не випадковим. Венедикт Вікторович виконував обов'язки секретаря вищого гірничого училища з моменту його заснування в 1899 році й був добре обізнаним з адміністративними та законодавчими особливостями інституалізаційного становлення даного навчального закладу, що певною мірою визначило його роль під час розробки проекту організації навчального осередку вищої сільськогосподарської освіти.

Зокрема, в проекті розробленим науковцем та представниками земської губернської управи було окреслено розлогу програму адміністративних заходів щодо організації вищого навчального закладу сільськогосподарської освіти на Катеринославщині [6, с.8]. Поява даного документу стала результатом тривалої кропіткої роботи з комплексного аналізу поточних виробничих та кадрових проблем забезпечення сільськогосподарської галузі Придніпров'я. В процесі підготовки проекту його автори були зосереджені, як це впливає з аналізу джерельної бази, на пошуку та опрацюванні оптимальної моделі організації вищого навчального закладу сільськогосподарської освіти з урахуванням фінансових можливостей місцевого бюджету земських установ та осередків, наявної в місті Катеринославі науково-технічної бази, відповідної навчальної та науково-дослідної інфраструктури необхідної для реалізації нового амбітного освітнього проекту [6, с.8].

В.В. Курилов не тільки надав земській управі опрацьовані ним статистичні та нормативні матеріали з організації вищого гірничого училища, але й ґрунтовно проаналізував науково-педагогічну діяльність вищих навчальних закладів сільськогосподарської освіти Російської імперії, відзначивши відсутність в їх науково-дослідній роботі ґрунтовних розробок з проблем дослідження степової зони Півдня країни, що безумовно, було використано земськими установами в якості одного з головних аргументів на користь практичної необхідності заснування нового вищого навчального закладу сільськогосподарської освіти в Катеринославі [6, с.8]. Очевидно, що змістовне оформлення ідеологічних постулатів інтенсифікаційно-іноваційної моделі організації вищої сільськогосподарської освіти, покладене в основу осучасненої освітньої доктрини губернського земства, відбувалось під впливом наочного прикладу позитивних результатів науково-дослідної та іноваційно-технічної діяльності Катеринославського Вищого гірничого училища, професорсько-викладацькому складу якому вдалося в стислі терміни вирішити питання забезпечення гірничої та металургійної промисловості висококваліфікованими управлінськими та технічними кадрами. Цілком зрозуміло, що губернські чиновники намагалися не тільки використати набутий адміністративний й навчальний досвід підготовки спеціалістів для гірничої та металургійної галузі, але й успішно адаптувати його для вирішення поточних проблем сільського господарства, створюючи належні умови для технічного та сцієнтичного оновлення.

За задумом фахівців губернської земської управи реалізація даного проекту повинна була здійснюватись в декілька етапів, кожен з яких визначався певними освітніми завданнями та конкретними цілями. При розробці проекту в губернській земській управі чудово усвідомлювали той факт, що реалізація повномасштабного проекту вищого навчального закладу сільськогосподарської освіти не можлива через хронічну нестачу фінансів та проблеми кадрового забезпечення. Виходячи з цього, на початковому етапі планувалось відкриття лише сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому училищі [6, с.7-13]. Подібна тактика створення спеціалізованого осередку вищої сільськогосподарської освіти на базі іншого вишу мала всі шанси на успіх, беручи до уваги наявну в училищі розгалужену навчально-виробничу інфраструктуру та кваліфікований професорсько-викладацький склад, здатний забезпечити викладання значної кількості загальних загальноосвітніх курсів, що відразу вирішувало значну частину поточних навчальних потреб відділення, особливо на перших курсах [6, с.7-8]. Таким чином, з самого початку розробки проекту Катеринославське вище гірниче училище розглядалося в якості базової

науково-дослідної та навчальної платформи-інкубатора для інституційного становлення вищої сільськогосподарської освіти. Даний варіант організації осередку вищої сільськогосподарської освіти максимально повно відповідав нагальним фінансовим можливостям держави та губернських земських установ, оскільки не потребував з їх боку значних капіталовкладень в масштабне будівництво спеціалізованих об'єктів розгалуженої інфраструктури: навчальних корпусів, кабінетів та лабораторій. Під час практичного опрацювання положень проекту його авторами до уваги брався той факт, що в адміністративному відношенні Катеринославське вище гірниче училище, як й відповідні вищі навчальні заклади сільськогосподарської освіти імперії, підпорядковувався міністерству землеробства та державного майна [6, с.9]. Таким чином, відкриття нового відділення не потребувало значних фінансових та організаційних витрат на рівні профільного міністерства.

Запровадження вищої сільськогосподарської освіти, як це впливає з аналізу проекту земської губернської управи, переслідувало паралельно ще й одну важливу мету – масову підготовку фахівців для повітових та губернських земських організацій, які на початку ХХ століття почали відчувати гострий брак управлінських кадрів добре ознайомих з специфікою сільськогосподарського виробництва степової зони, адміністративного управління, організацією статистичної та фінансової справи, тощо. «Ті хто закінчить курс в сільськогосподарському відділенні, завдяки цьому знайдуть використання своїх сил не тільки в якості спеціалістів-агрономів, але й можуть бути придатними взагалі для різноманітних посад на земській службі», – резюмували очільники земської губернської управи у своїй доповіді губернським земським зборам [6, с.10]. Таким чином, ужиті в проекті адміністративні заходи вже короткотерміновій перспективі створювали належні умови для істотного зміцнення кадрового потенціалу земських установ, загального підвищення рівня їх фахової компетенції та ефективності прийнятих адміністративних рішень.

Оскільки висока якість навчання та науково-дослідницька діяльність нової освітньої установи визначалася наявністю багатопрофільної матеріально-технічної бази, то земськими урядовцями та представниками наукової інтелігенції в розробленому проекті було приділено значну увагу практичному розв'язанню даного питання. Беручи до уваги той факт, що мета відкриття нового сільськогосподарського відділення полягала у підготовці, в першу чергу, спеціалістів з агрономічного фаху, то матеріальна база нового навчального осередку за проектом управи була орієнтована на комплексне забезпечення навчального процесу та науково-дослідної

діяльності здебільшого даної освітньої спеціалізації [6, с.10]. В даному напрямку перед земськими установами стояло масштабне завдання – створення потужної науково-дослідної та навчально-виробничої матеріально-технічної бази сільськогосподарського відділення.

Зокрема, у відповідності до проекту, науково-дослідна база сільськогосподарського відділення складалася з кабінету ботаніки, фізіологічного відділення кабінету ботаніки, зоологічного кабінету, зоофізіологічної лабораторії, кабінету ґрунтознавства, лабораторії ґрунтознавства, механічного кабінету, лабораторії загального землеробства, кабінету приватного землеробства, кабінету загальної зоотехніки, кабінету ветеринарії та кабінету лісорозведення. Загальна площа 43 нових кабінетів та науково-дослідних лабораторій майбутнього сільськогосподарського відділення за проектом становила 425 квадратних сажнів [6, с.10]. Загальна калькуляція будівництва навчальних та науково-дослідних споруд нового сільськогосподарського відділення становила за підрахунками губерньської земської управи 63750 руб. [6, с.10]. В доповіді земським зборам урядовцями губерньської управи відзначалося, що загальна сума фінансових витрат на організацію сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому училищі де-факто ледве перевищували фінансові витрати на будівництво нижчої сільськогосподарської школи загальна сума кошторису якої в 1903 році дорівнювала 56770 руб. [6, с.10].

При розробці проекту організації сільськогосподарського відділення, В.В. Курилов взяв до уваги той факт, що в місті Катеринославі успішно функціонували різноманітні науко-просвітницькі установи та товариства, які мали у своєму розпорядженні певну матеріально-технічну базу, оригінальні природознавчі колекції, які використовували в просвітницьких цілях. Зокрема, в Катеринославі з 1902 року почав діяти краєзнавчий музей імені О. Поля в експозиції якого містилася багата колекція експонатів з ґрунтознавства, які вченим планувалося активно використовувати під час проведення лекцій, практичних та лабораторних занять з агрономії, агрономічної хімії та ґрунтознавства [6, с.10].

Оскільки ефективна підготовка спеціалістів з сільського господарства степової зони була не можлива без організації масштабної навчально-виробничої практики та наукової роботи, то у відповідності до земського проекту передбачалося створення цілої низки спеціальних об'єктів науково-дослідницької та виробничої інфраструктури: експериментальних полів, технічних садів, теплиць, дослідної ферми [6, с.11].

Детально розробляючи проект майбутнього сільськогосподарського відділення, земські фахівці намагалися використати під його наукові та

навчальні потреби, в першу чергу, наявні об'єкти інфраструктури міста Катеринослава, які розташовувались поруч з гірничим училищем. Так, наприклад, для організації технічного саду було заплановано виділити територію Катерининського скверу, що був розбитий навколо Преображенського собору. На даній ділянці згідно з проектом передбачалося спорудження будівель теплиць та оранжереї. Паралельно, членами земської управи було відзначено доцільність створення невеликого дослідного поля та технічного саду на частині території Потьомкінського парку (нині парк ім. Т.Г. Шевченка) [6, с.11].

Певні адміністративні та фінансові труднощі викликало питання щодо організації дослідницької ферми, оскільки її створення було пов'язане з необхідністю виділення в межах міста досить великої за площею ділянки землі, яких на той момент бракувало в місті. Намагаючись комплексно розв'язати дану проблему, чиновники губернської земської управи запропонували під дані цілі використати землі, що знаходились поруч з колонією для психічно хворих, що підпорядковувалась місцевим земським установам. [6, с.11]. План земства в даному питанні визначався невибагливою простотою та прагматизмом. Розробники проекту запропонували придбати за кошти земства землю поруч з колонією для психічнохворих, на якій передбачалось облаштувати велике дослідне поле. Зрозуміло, що для розміщення відповідного сільськогосподарського реманенту та тяглової худоби дослідного поля на перших порах планувалося використовувати можливості наявної господарської інфраструктури колонії, що підспудно сприяло заощадженню коштів земства.

Вагоме місце в структурі земського проекту посідали практичні питання, пов'язані з визначенням концептуальних засад організації навчального процесу, його кадрового та науково-методичного забезпечення. Зокрема, В.В. Куриловим як профільним експертом з питань вищої освіти, було запропоновано в навчальній роботі нового відділення використати існуючі навчальні програми та плани Московського землеробського інституту, що давало змогу уніфікувати навчальний процес у відповідності до наявних стандартів вищої сільськогосподарської освіти імперії [6, с.12]. Зокрема, базовий курс сільськогосподарського відділення складався з викладання загальноосвітніх, спеціальних профільних та допоміжних дисциплін. Так, до блоку загальноосвітніх дисциплін входили: фізика з метеорологією, неорганічна хімія, аналітична хімія, органічна хімія, мінералогія, геологія, ботаніка та фізіологія рослин, зоологія та фізіологія тварин [6, с.12].

Практичне використання наявного кадрового потенціалу гірничого училища дозволило розв'язати істотним чином більшу частину нагальних

проблем, пов'язаних з організацією викладу загальноосвітніх дисциплін. За проектом вченого нагальні освітні потреби відкриття нового сільськогосподарського відділення вимагали створення лише двох профільних загальноосвітніх навчальних підрозділів: кафедри ботаніки та кафедри зоології, що само по собі не потребувало значних фінансових витрат, як й запрошення 8 асистентів для проведення практичних занять зі студентами [6, с.12]. Дещо по-іншому виглядала загальна картина з організації навчання по профільним спеціальним сільськогосподарським предметам, які визначали кваліфікаційний рівень майбутнього спеціаліста-аграрія. Так, у відповідності до проекту В.В. Курилова планувалося створити 4 профільні навчальні підрозділи: кафедру загального та приватного землеробства, кафедру загальної та приватної зоотехніки; кафедру ґрунтознавства та сільськогосподарського хімічного аналізу, кафедру сільськогосподарської економіки [6, с.12]. Заснування профільних сільськогосподарських кафедр з відповідними лабораторіями та кабінетами, в свою чергу, вимагало значних фінансових витрат з боку держави та земських установ з огляду на загальну вартість лабораторного, навчального устаткування, яке було вкрай необхідне для повноцінного забезпечення навчального процесу.

В свою чергу, як це впливає з нормативних положень проекту, викладання допоміжних навчальних дисциплін: богослов'я, ентомології, бактеріології, геодезії, сільськогосподарського інженерного мистецтва, сільськогосподарських машин та знарядь, зоогієни, ветеринарії, лісництва та лісорозведення, сільськогосподарського законодавства, сільськогосподарських технологій, основ політичної економії та статистики не потребувало створення спеціальних навчальних підрозділів [6, с.12]. Забезпечення викладання цих предметів передбачалось здійснювати шляхом запрошення окремих викладачів з провідних вищих сільськогосподарських навчальних закладів країни та викладачів вищого гірничого училища, які мали відповідну базову освіту та достатній кваліфікаційний рівень підготовки. [6, с.12]. Так, загальний кошторис викладання допоміжних дисциплін за підрахунками В.В. Курилова в сільськогосподарському відділенні становив лише 6450 руб. [6, с.12]. Таким чином, активне залучення професорсько-викладацького складу вищого гірничого училища дозволяло заощаджувати значні матеріальні та фінансові ресурси держави та земських установ, створюючи необхідні умови для успішної реалізації даного освітнього проекту.

Розбудова нового осередку вищої сільськогосподарської освіти була не можлива без детальної регламентації засад діяльності його адміністрації. Так,

згідно з проектом в адміністративному відношенні сільськогосподарське відділення підпорядковувалося декану та раді професорів. Коло питань, яке підлягало веденню ради визначалось на тих законодавчих підставах, які були закріплені в Положеннях про Вище гірниче училище. Всі господарські справи відділення розглядалися на господарчому комітеті училища. Загальне керівництво сільськогосподарським відділенням, як й адміністративний нагляд за студентами у відповідності до проекту губернської земської управи здійснював директор Катеринославського вищого гірничого училища [6, с.12]. Таким чином, в проекті було закладено нормативні підвалини та організаційні принципи роботи адміністративної системи майбутнього навчального підрозділу.

Професорсько-викладацький штат сільськогосподарського відділення складався з декана, 3 ординарних професорів, 3 екстраординарних професорів, секретаря ради відділення, 12 асистентів, управляючого фермою, управляючого ботанічним садом [6, с. 12]. Відзначимо, що даної кількості представників професорсько-викладацького складу було цілком достатньо для забезпечення повноцінного викладання профільних сільськогосподарських дисциплін на сільськогосподарському відділенні.

Треба визнати, що розробляючи комплексну програму адміністративних заходів з організації сільськогосподарського відділення чиновники губернської земської управи керувалися в першу чергу прагматичними міркуваннями, які ставили за мету реалізацію державних пріоритетів в освітній галузі. Наочним свідченням цього є запропонована земцями система фінансового забезпечення створення нового освітнього осередку, яка з самого початку була орієнтована на заощадження державних коштів, їх раціональне використання у відповідності до нагальних освітніх потреб нового навчального підрозділу. Так, лівова частка фінансових надходжень йшла на забезпечення спорудження та обладнання навчальних приміщень, науково-дослідних лабораторій та спеціалізованих кабінетів. Відкриття сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому інституті потребувало за кошторисом губернської земської управи лише 74800 руб. [6, с. 13]. Промовистим є той факт, що розроблена земством конструкція фінансової та адміністративної системи сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому училищі дозволяла щорічно заощаджувати державній скарбниці близько 20000 карбованців.

Розроблений чиновниками губернської земської управи на чолі з М.В. Родзянко та представниками науково-технічної інтелігенції міста проект організації сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому училищі був покладений в основу

доповіді, що була направлена на розгляд та затвердження губернських земських зборів. Звертаючись до губернських гласних, від позитивного голосування яких залежала доля вищої сільськогосподарської освіти в регіоні, члени управи відзначали: «Вигоди від такої постановки справи колосальні й важко тепер навіть передбачити обсяг того поштовху, який дасть започаткування сільськогосподарського відділенню, що проектується, розвитку та підняттю врожайності наших полів, не кажучи вже про те, що молоді люди, які зростали у виключних умовах нашого клімату, з великою користю зуміють використати висновки чистої науки у відповідності до місцевих потреб та користі, ніж приший елемент, який не знає й близько наших степів, наших суховіїв та бездощів'я» [6, с. 13].

Проект губернської земської управи щодо відкриття сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому училищі був розглянутий на засіданні чергової сесії губернських земських зборів, яке відбулося 15 грудня 1903 року. Після докладного обговорення доповідь управи була ухвалена губернськими земськими гласними [9, с.79-83]. Під час розгляду доповіді гласні дали доручення чиновникам губернської земської управи підготувати відповідне клопотання, в якому зазначалося, що губернське земство висловило свою повну та рішучу готовність взяти «матеріальну участь в даній справі» [9, с. 83; 10, с. 635].

Прийняте губернськими земськими зборами позитивне рішення по доповіді земської управи дало старт наступному етапу адміністративної кампанії щодо організації вищої сільськогосподарської освіти в регіоні. Зокрема, проект було надано на розгляд та узгодження до вченої ради Катеринославського вищого гірничого училища, яка після відповідної дискусії схвалила його на своєму засіданні, висловивши згоду на відкриття нового навчального підрозділу. Узгоджений проект, в свою чергу, через катеринославського губернатора О.Б. Нейгарда був надісланий очільнику міністерства землеробства та землеустрою О.С.Єрмолову, який також висловив своє позитивне ставлення до запропонованих у проекті адміністративних заходів губернського земства щодо створення нового навчального осередку вищої сільськогосподарської освіти [10, с. 635]. Проте, попри підтримку столичних чиновників, як з'ясувалося згодом, практична реалізація проекту в 1904 році унеможлилювалась через об'єктивні перешкоди політичного та фінансового характеру – хронічний дефіцит коштів державної скарбниці, викликаний наслідками невдалої для країни російсько-японської війни (1904-1905рр.). Фінансові утруднення пов'язані з наповненням прибуткової частини державного кошторису Російської імперії стали вагомим аргументом для чиновників міністерства землеробства та

землеустрою щодо обґрунтування відкладення розгляду створення сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому училищі до того часу, «коли державне казначейство вийде з теперішнього свого важкого стану» [12, с.637]. Вище зазначена позиція міністерства землеробства та землеустрою була викладена в спеціальному зверненні катеринославського губернатора О.Б. Нейгардта від 21 грудня 1904 року за №2364 губернським земським зборам, де зокрема зазначались фінансові та бюрократичні обставини які унеможлилювали швидку реалізацію даного масштабного проекту губернського земства. [10, с.3].

Губернська земська управа впродовж 1904-1909 років не полишала надії щодо можливості відкриття сільськогосподарського відділення при Катеринославському вищому гірничому училищі, надаючи, користуючись нагодою, відповідні клопотання до профільного міністерства та відповідних державних установ [12, с.637; 13, с. 1675]. Не зайве уточнити, що кожного разу земську установи отримували від різних державних посадовців та установ найщиріші запевнення щодо того, що їх проект буде реалізований за умови поліпшення фінансової ситуації в найближчому майбутньому. На наш погляд, поступове згортання земського проекту з організації вищої сільськогосподарської освіти було детерміноване об'єктивними соціально-економічними та суспільно-політичними процесами, що мали місце в соціально-економічній системі країни в зазначений період. Бурхливі події революції 1905-1907 років, які супроводжувалися масовими селянськими заворушеннями, аграрні перетворення столипінської реформи, активна переселенська політика держави – всі ці чинники прямо або в опосередкований спосіб зумовили певну трансформацію пріоритетів губернського земства в внутрішній соціально-економічній політиці, актуалізувавши розв'язання цілого спектра нагальних проблем пореформеного села: облаштування хутірських та відрубних господарств, раціоналізації системи аграрного виробництва, введення прогресивних агрокультурних методів ведення господарювання. Впровадження у життя даних реформаційних перетворень в аграрному секторі вітчизняної економіки відсунули проблеми організації вищої сільськогосподарської освіти на другий, периферійний план адміністративної діяльності земських установ, що в кінцевому підсумку причинило унеможливлення реалізації даного освітнього проекту в губернії.

Бібліографічні посилання:

1. Антощак М.М. Гнедінське ремісниче училище: відкриття та діяльність.//Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – С. 122-129.

2. Волотковский С. Екатеринославские вузы// Днепрпетровская правда, 21 марта 1976.
3. Лобода А.М. Дворянство в культурно-освітньому просторі Катеринославщини (друга половина XIX – початок XX ст.)// Проблеми політичної історії України. – Вип. 10. – Дніпропетровськ, 2015. – С.25-30.
4. Лопатін Р.Д., Мирончук В.Д. До історії освіти в Катеринославі (кінець XVIII – XIX ст.)// Історія Придніпров'я. – Дніпропетровськ: ДДУ. – 1998. – С. 66-71.
5. Марутян Р.Р. М.О.Каришев і професійна освіта в Олександрівському повіті Катеринославської губернії. Режим доступу: <http://web.znu.edu.ua/pu/articles/177.pdf>.
6. Об открытии сельскохозяйственного отделения при Екатеринославском высшем горном училище//Вестник Екатеринославского земства, №5 от 13 ноября, 1903 – С. 7-13.
7. Панченко П.П., Мельников Ю.Ф., Вергунов В.А. Аграрна історія України. – К.: ВЦ «Просвіта», 2007. – 532 с.
8. Перетокін А.Г. Економічна криза в Наддніпрянській Україні на початку XX ст. та політика царського уряду з її подолання (на матеріалах галузевої преси)// Проблеми політичної історії України. – Вип. 10. – Дніпропетровськ, 2015. – С. 56-63.
9. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XXXVII очередной 1903 года сессии с 7-го по 21 декабря включительно. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1904. – 168с.
10. Постановления Екатеринославского губернского земского собрания XL очередной 1905 года сессии (с 18 января по 1-ое февраля 1905 года). – Екатеринослав: Типография губернской управы. 1906, – 163с.
11. Прокопенко Л.Л. Розвиток професійної освіти на Катеринославщині у другій половині XIX – на початку XX ст. // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. праць / редкол.: С.І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Вип. 13.– Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2015. – С.154-163.
12. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского земского собрания XLI очередной 1906 сессии (с 1 декабря по 13 декабря 1906г.). Екатеринослав: Типография губернской управы, 1907. – 1707с.
13. Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского земского собрания XLIII очередной 1908 сессии (с 8 января по 22 января 1909г.). Екатеринослав: Типография губернской управы, 1909. – 2378с.
14. Савчук В.С. Естественнонаучные общества Юга Российской империи: Вторая половина XIX – начало XX века / Савчук В.С.– Днепрпетровск: ДДУ, 1994.– 231с.
15. Савчук В.С. До історії виникнення Катеринославського наукового товариства// Український історичний журнал. – 1993. – №10.– С. 118-120.
16. Степанович Є.П. З історії вищої спеціальної освіти на Україні//Український історичний журнал. 1982. № 1. – С.72-79.
17. Ткаченко В.Г. Професійна освіта в Олександрівському повіті// Південна Україна XVIII – XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії Історії Південної України ЗДУ. – Вип. I. – Запоріжжя, 1996, – С.142-147.
18. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Том XII. Екатеринославская губерния. – Спб.: Типография Исидора Гольдберга. 1903. – с.
19. Шевчук Г. До історії освіти в Наддніпрянській Україні у XIX – на початку XX століття.// Вісник львівського університету. – Серія педагогіка. – Вип. 27. – Львів, 2011. – С. 228-237.
20. Шляхов О.Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX ст.) – Д. :Вид-во Дніпропетр. Нац. ун-ту, 2010. – 244с.
21. Шляхов О.Б., Дригалюк О.В. Освіта на Катеринославщині очима губернаторів кінці XIX століття. // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: [зб. наук. пр.] / ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Д.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2013. – Вип. 11. – С.127-136.

In the article the separate aspects of history of becoming of higher agrarian education are illuminated on territory of Ekaterinoslav government at the beginning XX of century. The problems of research of development of the higher special agrarian education of the Приднепровского region occupy an important place in modern historiography of Ukraine.

Questions of becoming of higher agrarian education at the beginning XX of century did not find due illumination in researches of modern historians of region. In last one third of XIX of century on territory of Ekaterinoslav government by efforts of local administrative establishments initial and middling educational agricultural establishments were organized. However, their educational activity dissatisfied the dynamic developing economic queries of local economy.

An optimal exit from the created situation was organization of higher agrarian educational establishment. The local organs of земского self-government became the initiator of project of creation of higher agrarian educational establishment. In 1903 at their active voice the project of organization of agricultural separation was worked out at higher mountain school. The aim of creation of the specialized agricultural separation consisted in organization of preparation of specialists, knowing the features of conduct of economic activity in the steppe zone of South of the Russian empire.

For realization the set problem it was assumed to use practical experience of organization of research and educational activity of Екатеринославского of higher mountain school. In accordance with drawn up a plan on the base of this higher educational establishment creation of the new specialized agricultural departments and research laboratories was assumed. At the same time it was decided to create quite a few the object of research base: experience fields, technical garden, experience farm, hothouses and hothouses. The offered project was approved by a земским province establishments and directed for consideration in the ministry of agriculture and organization of the use of land.

Impossibility of realization, administrative measures offered in a project was conditioned by the problems of financial character, caused by Russian-Japanese war 1904-1905 and by revolutionary events 1905-1907.